

НАУКОВИЙ
ВІСНИК

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Рік заснування 1996

Випуск 125

Правознавство

Збірник наукових праць

**Чернівці
“Рута”
2001**

ЗМІСТ

I. МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Савчук С.В.</i> Соціологія права і юридична соціологія: тотожність чи відмінність предметів.....	5
<i>Зайцева В.І.</i> Місце юридичної соціології в системі правових наук	9
<i>Харитоновна О.І.</i> До питання про класифікацію правових відносин	13
<i>Андріюк В.В.</i> Нормативне прогнозування в юридичній науці	17
<i>Кульчицький В., Бойко І.</i> Суд, прокуратура та адвокатура в Галичині у складі Австро-Угорщини	22
<i>Липитчук О.</i> Надзвичайні суди та їх роль у судовій системі міжвоєнної Польщі.....	25
<i>Рогач О.Я.</i> Історичні аспекти поняття кодифікації	29

II. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Процьків Н.М.</i> Поняття договору у цивільному праві.....	31
<i>Діковська І.А.</i> Місце договору повітряного чартеру в системі приватно-правових договорів.....	35
<i>Вишновецька С.В.</i> Окремі проблеми механізму правового регулювання трудових відносин.....	40
<i>Никифорак В.М.</i> Страхування відповідальності перевізника	46
<i>Боднарчук М.І.</i> Зміст правовідносин по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню	50

III. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>Александров О.А.</i> Принцип несумісництва депутатського мандату	55
<i>Гіждіван Л.Ю.</i> Вплив конвенцій Ради Європи на українське законодавство про статус національних меншин.....	60
<i>Максименко С.В.</i> Свобода пересування: право на туризм і туристичні подорожі	64
<i>Перепелюк В.Г.</i> Розсуд в адміністративно-процесуальному регулюванні	68
<i>Босий О.Д.</i> Юридична природа фінансово-правової норми	73
<i>Савченко Л.А.</i> Принципи гласності та ефективності у роботі рахункових палат	78
<i>Харенко М.В.</i> Парламентський контроль за виконанням Державного бюджету	83
<i>Гаврилюк Р.О.</i> Ретроактивність норм податкового права	87

IV. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. КРИМІНОЛОГІЯ. ПРОКУРАТУРА

<i>Жаровська Г.П.</i> Форми співучасті в кримінальному праві України: проблеми диференціації.....	96
<i>Шевчук А.В.</i> Поняття та види непридатного замаху.....	101
<i>Марчак В.Я.</i> Поняття та значення психологічних знань у кримінальному процесі	104
<i>Якимчук М.К.</i> Проблеми визначення ефективності управлінської праці в органах прокуратури України	108
<i>Сльота О.В.</i> Сексуальне зловживання дітьми та його наслідки	113

II. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 347.4

© 2001 р. Н.М. Процьків

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Договір – одна з найбільш розповсюджених правових конструкцій. На сьогодні характерна тенденція до підвищення ролі договору. Така тенденція пов'язана в першу чергу з перебудовою економічної системи країни, зокрема, визнання приватної власності, зменшення державного регулювання господарської сфери, встановлення свободи договору. Основне призначення договору – це врегулювання в рамках закону поведінки людей. Дана ознака договору робить його подібним до закону. Але умови договору відрізняються від правової норми, оскільки договір висловлює волю сторін, а нормативний акт – волю органу, який його видав, також договір регулює поведінку лише його сторін, а нормативний акт є обов'язковим для всіх суб'єктів. З даного правила існує виняток, який стосується публічних договорів, тому що в публічних договорах такі особливості відсутні [9, с.184]

Правове регулювання договорів проявляється в установленому порядку їх укладення і виконання сторонами обов'язків, а також відповідальність за невиконання чи неналежне виконання таких зобов'язань і розірвання договорів. Регулювання договорів здійснюється за допомогою законів та інших нормативних актів, які приймає держава, а застосовують такі акти учасники цивільного обігу з дотриманням принципу свободи договору.

Закон України “Про підприємництво”[2] розширив свободу учасників договору, оскільки фізичним особам надано право займатися підприємницькою діяльністю і тому вони можуть бути сторонами більш ширшого кола договорів. Так, зокрема, перевізником за договором перевезення могли бути лише юридичні особи, а в Правилах перевезення вантажу автомобільним транспортом і в Повітряному кодексі України передбачено, що перевізниками можуть бути і фізичні особи.

Фактором свободи договору є і розширення сфери застосування договору, яка включає питання інтелектуальної власності (авторські договори, договір франчайзингу), біржові угоди, банківська діяльність (договір банківського рахунку, кредитний договір) і т.д. Таким чином, на сьогоднішній день розширюється позитивний зміст принципу договірної свободи. Та водночас свобода договору не може бути безмежною. Право не може санкціонувати договір на знищення правопорядку. Приватним особам не може бути надана можливість йти проти закону, тому закон може вносити певні обмеження в приватні угоди, а отже можна говорити про еластичність договірної свободи [7, с.251]. Свобода договору могла б стати абсолютною лише за умови, що Цивільний кодекс і всі правові акти склалися винятково з диспозитивних і факультативних норм. Але такий шлях привів би до загибелі економіки країни [3, с.159]. Отже, обмеження свободи договору необхідне для захисту інтересів держави і для захисту слабшої сторони договору.

Існують три види істотних умов договору: 1) визнані істотними за законом; 2) визначені характером договору; 3) умови, відносно яких за заявою однієї зі сторін повинна бути досягнута згода. Перший вид істотних умов означає, що необхідність погоджувати їх впливає з характеристики договору, яка міститься в нормативному акті. Такі умови називають “об'єктивно істотні умови” [6, с.148], відсутність яких у договорі тягне за собою визнання договору неукладеним, при цьому неукладеним він вважається на майбутнє. На практиці дана обставина вважається підставою для розірвання договору, що є помилкою.

Іншим шляхом пішли законодавці Росії. Так, у Цивільному кодексі РФ передбачена можливість встановлення істотних умов не тільки законом, але й іншими правовими актами (ука-

зами Президента, постановами Уряду) [8, с.421]. Але, на нашу думку, така позиція законодавця не завжди виправдана, тому що такими актами можуть порушуватись права сторін.

Якщо сторони досягли згоди за всіма істотними умовами, які визнані такими за законом або необхідні для договорів даного виду, то договір вважається укладеним і набуває обов'язкової сили для сторін. Проте кожна зі сторін може наполягати на узгодженні й таких умов, які в законі прямо не названі істотними і за своїм характером не є необхідними для даного виду договору. Було б недоцільно ігнорувати ці умови, бо за ними іноді приховуються важливі інтереси суб'єктів цивільних правовідносин. Тому в частині другій статті 153 ЦК України до істотних віднесено й усі ці умови, щодо яких за заявою однієї зі сторін повинно бути досягнуто згоди.

Серед договірних умов, крім істотних, виділяють також звичайні та випадкові умови. Звичайні - це ті умови, які передбачаються у законі чи іншому нормативному акті і стають обов'язковими для сторін внаслідок самого факту укладення договору. Від істотних вони відрізняються тим, що не потребують окремого погодження і про них не обов'язково застерігати у тексті договору. Наприклад, якщо в договорі майнового найму сторони не обумовили, хто з них - наймодавець чи наймач - буде проводити поточний ремонт зданого в найм майна, то діятиме диспозитивне правило, зазначене в пункті 4 статті 265 ЦК України, а саме: обов'язок проводити за свій рахунок поточний ремонт покладається на наймача.

Випадковими прийнято вважати такі умови договору, які погоджені сторонами у відступ від положень диспозитивних норм або з метою вирішення питань, що взагалі не врегульовані законодавством. Тому випадкові умови можна виявити при порівнянні їх зі звичайними умовами: якщо якусь умову внесено до договору на зміну чи на доповнення до правил, викладених у законодавчому акті, то порівняно зі звичайно прийнятими в договорах даного виду умовами вона виявиться випадковою.

У проекті нового Цивільного кодексу України передбачена ст. 660, де зазначається, що зміст договору складають умови, як ті, що погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові в силу чинного законодавства. Отже, зміст договору складають його умови (пункти). Поняття умови містить дві сторони; об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивна сторона — це матеріальні позиції змісту договору, що зна-

ходять вираження в предметі договору, строку його виконання, способі виконання договірних зобов'язань і т.п. А суб'єктивна сторона пов'язана з визначенням прав і обов'язків сторін з приводу даних матеріальних позицій. При цьому в умовах договору лише фіксуються права і обов'язки сторін. А реальністю вони стають уже у виниклому з угоди правовідношенні на стадії виконання договору.

Нерідко буває так, що після укладання договору приймається законодавчий акт, який передбачає інші правила, ніж ті, що ними керувалися сторони при укладенні договору, і ці нові правила погіршують становище однієї чи обох сторін договору. В Законі "Про оренду державного та колективного майна" (пункт 3 ст. 11) на цей випадок передбачено, що умови договору оренди зберігають свою силу на весь строк дії договору і тоді, коли після його укладення законодавством установлено правила, які погіршують становище орендаря. Проте це положення стосується лише орендних відносин і не поширюється на інші види договорів. Доцільно було б мати норму загального характеру про те, що коли після укладення договору новий законодавчий акт передбачає інші правила, ніж ті, що ними керувалися сторони при укладенні договору, то умови раніше укладеного договору зберігають чинність, крім випадків, коли в законодавчому акті зазначено, що його дія поширюється й на відносини, які виникли з раніше укладених договорів.

Зміст договору, тобто сукупність передбачених у ньому умов, завжди визначається угодою сторін. Проте воля і волевиявлення учасників договору формуються насамперед під впливом приписів норм права, які містять абстрактну модель взаємовідносин сторін. Договір же є індивідуальним правовим актом, у якому абстрактна модель стосунків осіб, окреслена у загальних рисах у законі, наповнюється конкретним змістом. Ось чому в договорі немає потреби дублювати положення, які є звичайними і передбачені у відповідних нормативних актах (наприклад, про відповідальність за порушення умов договору), оскільки сторони повинні керуватися ними незалежно від того, чи внесені вони в договір, чи ні. На визначення змісту договорів можуть впливати й адміністративні акти, зокрема державні замовлення.

У визначенні змісту договорів, які укладаються між юридичними або між юридичними особами і громадянами, важливу роль відіграють типові та примірні договори. Зазначені в цих договорах умови вважаються зразковими. Типові

та примірні договори є передусім уніфікованим засобом (взірцем), що забезпечує однакове оформлення конкретних договірних відносин. Крім того, типовий договір - це своєрідний нормативно-правовий акт, який заповнює правове регулювання певної сфери господарських відносин через недостатнє врегулювання їх актами вищої юридичної сили.

Умови будь-яких типових договорів як нормативних актів поділяються на загальні та індивідуальні. Загальні умови містять правила, встановлені в нормативному порядку, в зв'язку з цим вони повністю відтворюються в усіх договорах даного виду. В залежності від характеру і змісту відносин, які врегульовані типовим договором, загальні умови типового договору відносяться або до імперативних, або до диспозитивних. Практично в усіх типових (за змістом, а не за назвою) договорах є і імперативні, і диспозитивні умови. Індивідуальні умови типових договорів конкретизуються в кожному з договорів, що укладаються. Типові договори як нормативні акти виконують декілька функцій.

По-перше, вони визначають той обов'язковий перелік умов, який сторони повинні узгодити, а також зміст цих умов. По-друге, при непогодженні (чи просто упущенні) в конкретних договорах яких-небудь обов'язкових умов вступають в силу відповідні умови типового договору. Причому умова диспозитивного характеру діє лише у випадку, якщо сторони не домовились про інше. Що стосується імперативних умов, то сторони не вправі їх змінювати, і вони будуть діяти і тоді, коли ці умови в договорі просто непередбачені, і тоді, коли сторони вирішили питання по-іншому, ніж у типовому договорі. По-третє (це відноситься до типових авторських договорів), правила типового договору покликані гарантувати права автора. Диспозитивні норми типових авторських договорів мають особливий характер: їх умови в конкретних договорах між автором і організацією можуть бути змінені тільки в сторону поліпшення становища автора. Якщо такі умови погіршують його положення, вони змінюються умовами, встановленими, типовим договором або законом.

Вирішення питання про власний юридичний зміст договору ускладнюється тим, що договір виступає і як юридичний факт, і як правовідношення. Очевидно, з цією обставиною зв'язано те, що в юридичній літературі під змістом договору розуміють то його умови, то права і обов'язки сторін. Така термінологія традиційно

має місце і в законодавстві, при чому вона також строго не витримана. Все ж у більшості випадків автори, які розглядають договір лише як юридичний факт, розуміють під змістом договору його умови. Висловлюються також думки, що будь-який договір складається з окремих умов (пунктів), у яких закріплені права й обов'язки. Ті умови в сукупності складають зміст договору. Зміст угоди визначається змістом волі сторін, а останній має відповідати змістові норм права. Інакше кажучи, у будь-якому випадку, коли воля сторін в угоді (договорі) не збігається зі змістом правових норм, є підстави говорити про те, що дана угода (договір) суперечить вимогам права, а отже, є протизаконною. Тому такі угоди (договори) можуть бути визнані судом недійсними.

Вирішуючи питання про наявність або відсутність у конкретному договорі істотних умов, необхідно аналізувати всю сукупність правових норм, які регулюють даний вид договору. Оскільки принцип свободи договору лежить в основі всіх норм, які стосуються договорів, то він розповсюджується і на розірвання договорів. Принцип свободи договору дозволяє його сторонам розірвати договір за згодою. Крім того, цивільне законодавство передбачає правомірне одностороннє розірвання договору без звернення до суду, а також розірвання договору в судовому порядку на вимогу однієї зі сторін при наявності певних умов (порушення договору контрагентом або суттєва зміна обставин, з яких сторони виходили при укладенні договору). Отже, існує ціла система способів розірвання договорів, при цьому право однієї зі сторін розірвати договір не завжди пов'язане з порушенням його умов іншою стороною. Тому не можна погодитись з думкою деяких юристів, що договірне право виходить з принципу незмінності договорів [3, с.349]. Проект Цивільного кодексу розроблявся з урахуванням і використанням правового матеріалу, накопиченого в країнах ринкової економіки. А в розвинутих країнах принцип "договори повинні виконуватись" хоча і не заперечується, але не є абсолютним, і, навпаки, доктрина і практика визнають важливість і необхідність надання сторонам договору достатньо широких можливостей щодо його розірвання. Тому на сьогодні існує принцип стабільності договірних відносин, а не принцип незмінності договорів.

Цивільне законодавство приділяє основну увагу виконанню договору, а саме: належному виконанню. Що ж стосується розірвання договорів, то законодавець пішов шляхом не заборони,

а шляхом регламентації, якщо ж виникає необхідність розірвання договірних відносин, то нехай вона буде обмежена рамками закону. У законі визначені й ситуації, в яких участь суду непотрібна, а також визначено порядок і наслідки розірвання договору. Розірвання договору – це приватний випадок припинення зобов'язання. Складовою частиною поняття розірвання договору є спеціальне спрямування волі на припинення договору і зобов'язань, які виникли з договору.

Виходячи з положень сучасного законодавства, вольова складова розірвання договору знаходить своє вираження в тому, що договір розривається: 1) за згодою сторін (двостороння або багатостороння ініціатива); 2) за ініціативою однієї з сторін; 3) на вимогу третіх осіб, якщо про це є спеціальна вказівка закону. Розірвати можна лише частково або повністю невиконаний договір, оскільки належне виконання припиняє договірний процес і усуває між сторонами правовий зв'язок, установлений у рамках договірних зобов'язань. Якщо зобов'язання сторін за договором виконані повністю, розірвати договір не можна. При розірванні договору договірні зобов'язання сторін припиняються на майбутнє. Дана ознака дозволяє відрізнити розірвання договору від визнання його недійсним. Проблема розмежування визнання договору недійсним і розірвання договору має важливе значення, оскільки на практиці існують випадки коли позивач вимагає визнати договір недійсним, а його необхідно розірвати.

З.М.Заменгоф визначає розірвання договору як акт, спрямований на дострокове припинення на майбутнє дії договору з метою припинення на цей же час зобов'язання з договору, строк виконання якого ще не настав [5, с.22]. Така позиція характерна для кредитних договорів, договорів оренди, але її не можна застосовувати до інших договорів, тому що строк виконання дого-

вору може закінчитись, як у договорі купівлі-продажу, підряду, формально умови договору виконані (річ передана, гроші сплачені), але пізніше можуть проявитися суттєві недоліки, які дозволяють вважати договір неналежно виконаним і відповідно його можна буде розірвати. Подібна регламентація розірвання договору, поряд з його укладенням і виконанням, дозволила встановити правила, які сторони не можуть не враховувати. В остаточному рахунку все це надає стабільності всьому договірному процесу – як його основним стадіям (укладення, виконання договору), так і винятковим (розірвання, зміна договору).

Список літератури

1. Закон України “Про захист економічної конкуренції” від 11.01.2001р. // Урядовий кур’єр. - 2001 - №50.
2. Закон України “Про підприємництво” від 07.02.1991р. // Відомості Верховної Ради України. - 1991.- №14.
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. - М., 1999.
4. Гавзе Ф.И. Договор по Гражданскому кодексу // Еженедельник сов. юстиции. - 1923. - №13.
5. Заменгоф З.М. Изменение и расторжение хозяйственных договоров. – М.: «Юридическая литература», 1967.
6. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общие учение об обязательстве. - М., 1950.
7. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. - М., 1998.
8. Советское гражданское право. Т.1. - М.: Высшая школа, 1968.
9. Тихомиров Ю.А. Публичное право. - М.: БЕК, 1995.

Стаття надійшла до редколегії 7.11.2001 р.

N.M.Protskiy

THE NOTION OF THE CONTRACT IN CIVIL LAW

Summary

In the article the features of influence of agreement's freedom principle on regulation of the contractual relations are opened.